

УДК: 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-55-64>

Суюсанов Лут Ікрамович,

кандидат історичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7616-4285>

Титаренко Оксана Олексіївна,

кандидат історичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8342-0550>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТОЛЕРАНТНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті охарактеризовано особливості формування і політико-правової регламентації феномену толерантності. Проаналізовано основні міжнародні правові акти, які визначають принципи толерантності. Виділено проблеми реалізації принципів терпимості в українському суспільстві. Наголошено на необхідності прийняття закону, який на вищому рівні визначатиме й захищатиме цінності толерантності.

Ключові слова: толерантність; політико-правова регламентація; дискримінація; Декларація принципів толерантності; права і свободи людини.

Постановка проблеми. Однією із найважливіших умов трансформації будь-якого тоталітарного суспільства у демократичне є відмова від ізоляціонізму, слідування принципам доступності та співпраці. Найпоширеніші у громадській свідомості установки на зближення з представниками інших культур, етнічних груп, політичних традицій є важливою психологічною передумовою формування відкритої суспільної системи демократичного типу. І навпаки, психологічне сприйняття представників інших груп як абсолютно «інших», їхнє відторгнення від «свого» соціального світу створює серйозні передумови для своєрідного ренесансу тоталітарних принципів суспільної організації та консолідації. Все це є закономірною підвалиною для запозичення і використання як базового у сфері міжособистісних, соціальних взаємин принципу толерантності. Сучасна соціально-політична ситуація як на теренах окремих держав, так і у світі, вимагає створення умов, коли розмаїття поглядів, позицій і установок, не переростаючи у силове протистояння, дозволяє шукати і знаходити прийнятні для всіх сторін оптимальні рішення. Саме тому на особливу увагу заслуговують особливості політико-правової регламентації толерантності, перспективи вдосконалення законодавства з цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз толерантності як суспільно-правового феномену вимагає насамперед врахування її філософського, політичного, соціального контексту. Саме ці аспекти знайшли відображення в роботах Ю. Габермаса, А. Галікна, Ю. Красіна, В. Соколова, Д. Чернущенко. Феномен толерантності у вимірі концепції прав людини стали предметом наукового розгляду політологів і юристів: А. Карцова, А. Колодія, В. Межуєва, А. Олійника, А. Сунгурова. Європейський досвід

побудови суспільства на засадах толерантності став предметом аналізу Н. Карпачової. Докладний аналіз проблем, пов'язаних із дискримінацією, інтолерантністю, поширенням «мови ворожнечі» в сучасному українському суспільстві, знайшов відображення в роботах Н. Паніної, Г. Редькіної, базовому аналізі юридичних практик, присвячених реалізації прав людини в умовах воєнного конфлікту на Сході України [1]. Напрями та перспективи ствердження толерантності в українському суспільстві шляхом внесення змін до чинних нормативно-правових актів, розробки спеціального закону, що потребує врахування досвіду сьогодення, містяться в роботі І. Галицького.

Метою статті є аналіз досвіду політико-правової регламентації феномену толерантності у світовому і європейському контексті, визначення перспектив вдосконалення українського законодавства з питань гарантій толерантності.

Виклад основного матеріалу. Толерантність є не лише морально-етичною, філософською, соціологічною та політологічною категорією. Толерантність є основою сучасного правового світогляду, що підкріплюється низкою міжнародних документів. Принципи толерантності як основні права і свободи закріплені в законодавчих актах і проголошені в міжнародних деклараціях. Недопущення расизму і расової дискримінації закріплені на глобальному, світовому рівні, перш за все в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.), Міжнародному пакті про цивільні і політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1968 р.), Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.) та інших документах.

У той же час трагічні події громадянської війни 90-х років в Югославії, геноцид в Руанді 1994 року зумовив необхідність прийняття на міжнародному рівні документа, що декларував би повагу й розуміння «іншого», встановлював би певні правові параметри гарантій прав людини та уникнення дискримінації відмінних за расою, національністю, віросповіданням, політичними поглядами, гендерними особливостями тощо категорій населення.

За ініціативою ООН, 1995 рік Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (далі — ЮНЕСКО) оголосила Міжнародним роком толерантності. Рік толерантності надав можливість для пошуку нових та осмислення попередніх ідей, а також становлення суспільної свідомості. Було представлено безліч індивідуальних проєктів: використання традиційних і оригінальних методик викладання, зокрема лялькові постановки для дітей, виставки, музика і фільми, що дають знання про інші культури, релігії та спосіб життя. Проєкти ЮНЕСКО, спрямовані на формування толерантності, почали здійснюватися в зонах конфліктів. У рамках Міжнародного року були відзначені неординарні ініціативи людей, що побажали висловити свою прихильність ідеям толерантності, взяти участь у кампанії для підвищення рівня суспільної свідомості з цієї проблеми. Упродовж 1995 року питання толерантності, різноманітності культур, відмінностей між людьми, релігійні і культурні діалоги були предметом обговорення на численних національних і міжнародних конференціях. Спочатку, будучи лише підставою для обміну думками і знаннями, ці конференції сприяли розробці поняття і вимог толерантності, а також визначали стратегію розповсюдження толерантності й протистояння зростаючій нетерпимості на найближчі роки. Ці зусилля увінчалися ухваленням Декларації принципів толерантності, прийнятої і підписаної в Парижі 16 листопада 1995 року 185 державами-членами ЮНЕСКО.

Згідно з визначенням, поданому в Декларації принципів толерантності, толерантність — це «пошана, прийняття і правильне розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, наших форм самовиразу і способів виявлення людської індивідуальності» [2]. Це поняття передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, зросту, інвалідності, мови, релігії, політичних або інших думок,

національного або соціального походження. Декларація визначає толерантність не лише як моральний обов'язок, але і як політичну й правову вимогу до окремих людей, груп людей і держав. Особливе значення авторами Декларації надається функціонуванню принципів толерантності на рівні держави. Тут толерантність означає дотримання норм неупередженого законодавства, правопорядку й судово-процесуальних та адміністративних норм. Крім того, толерантність також передбачає надання кожній людині можливостей для економічного й соціального розвитку без будь-якої дискримінації. У Декларації запропоновані і шляхи досягнення поставлених перед державою завдань. Це — ратифікація і виконання чинних міжнародних конвенцій про права людини; розробка законодавства, здатного забезпечити в суспільстві рівноправні підходи й рівні можливості для всіх груп і окремих людей [3, с.100]. У Декларації підкреслюється, що державам слід розробляти нове законодавство, у разі потреби забезпечувати рівність між усіма групами людей та окремими членами суспільства. Держави — члени ООН — оголосили 16 листопада щорічним Міжнародним днем толерантності.

Важливою структурою, на основі якої ґрунтується європейська система захисту прав людини та толерантності, є Рада Європи. Метою Ради Європи, яка була заснована в 1949 році і наразі об'єднує 47 держав, є підтримка основних прав людини, плюралізму, демократії та верховенства права, сприяння усвідомленню європейської культурної самобутності та розмаїття європейських культур на засадах додержання принципів терпимості, розв'язання проблем, що існують у суспільстві [4, с.280]. Основними документами Ради Європи, які регулюють європейське законодавство в галузі захисту прав людини, є Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р.), Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.), Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.), Європейська конвенція про громадянство (1997 р.).

Ключову роль щодо забезпечення прав людини, формування основ культури толерантності відіграє Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 4 листопада 1950 р. в Римі країнами-членами Ради Європи. Це була перша офіційна угода, направлена на захист прав людини. Також вона стала першим міжнародним документом щодо прав людини, який містить практичні рекомендації. Конвенція захищає головним чином громадянські та політичні права людини, зокрема право на життя, забороняє катування, рабство та примусову працю, гарантує право на свободу та громадську безпеку, справедливий судовий розгляд, у тому числі забороняє несправедливе покарання, гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу думки, совісті, релігії, свободу слова, свободу зібрань, заборону дискримінації тощо.

Важливим документом, що безпосередньо пов'язаний із правами людини та реалізацією принципів толерантності, є Європейська соціальна хартія, яка стосується соціально-економічних прав громадянина. Хартія була прийнята в Турині в жовтні 1961 р. і була замінена в 1991 р. на Європейську хартію з прав людини. Хартія гарантує заборону примусової праці; право на рівну оплату праці як чоловіків, так і жінок; право на безпечні та гігієнічні умови праці; на підвищення професійної кваліфікації; на здоров'я; право мігрантів і членів їхніх сімей на захист та допомогу, право матерів і дітей на соціальний та економічний захист, право людей із розумовими та фізичними вадами на професійну підготовку, професійну й соціальну реабілітацію.

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню була підготовлена у Страсбурзі в листопаді 1987 р., а набула чинності в 1989 р. Вона кореспондується із Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і визначає умови створення Європейського

комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Рамкова конвенція про захист національних меншин була підписана в лютому 1995 р., набула чинності в 1998 р. Це був перший у світі правовий документ, який на засадах поваги та толерантного ставлення до меншостей регулює захист національних меншин. Конвенція визначає низку обов'язків для країн щодо захисту прав національних меншин, принципів толерантності та розвитку різних народів, забезпечення свободи думки, совісті, зібрань представникам національних меншин, можливості збереження власної мови, культури, збереження власних назв у назвах місцевостей, право на існування суспільно-культурних організацій, можливості міжнародних контактів [5, с. 566–567].

У той же час успіх політики толерантності залежить не лише від законодавчих і, в цілому, нормотворчих, скільки від правозастосовних зусиль. З цього погляду характерною є позиція, яку займає Європейський Суд із прав людини. На момент прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на сторожі якої він стоїть, проблематика толерантності в її сучасному звучанні була невідома для юридичної думки та практики. Проте в рішеннях Суду, що приймаються протягом останніх десятиріч, спостерігається розширювальна інтерпретація положень конвенції — в ракурсі пов'язаних із поняттям толерантності підходів [6, с. 120].

Поняття толерантності неодмінно передбачає постановку питання про її межі та ступінь релевантності. Пункт 4 статті 1 Декларації принципів терпимості наголошує, що «...вияв терпимості, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до проявів соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає також визнання того, що люди за своєю природою розрізняються своїм зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями й мають право жити у світі і зберігати свою індивідуальність...» [2]. Політико-правовий концепт толерантності передбачає також, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. У контексті європейського політичного та етичного дискурсу толерантність є не лише необхідною складовою сучасної культури, але й універсальною цінністю людства [3, с. 100].

Важливу роль у захисті прав людини на європейському континенті, забезпеченні допомоги тим, хто зазнав переслідувань, моніторингу стану дотримання принципів толерантності сьогодні відіграють неурядові організації, найбільш впливовими серед яких є «Міжнародна амністія» (Amnesty International), «Нагляд за правами людини» (Human Rights Watch). І хоча вони не є суб'єктом законодавства чи нормотворчості, їхні звіти, відкриті звернення та петиції привертають увагу до питань, пов'язаних із порушенням принципів толерантності, впливають на формування громадської думки у зв'язку з випадками порушення прав людини як з боку держав, так і радикальними політичними угрупованнями.

Задекларувавши спільні цінності з країнами Європейського Союзу, Україна взяла на себе зобов'язання зміцнювати моральні устої та активно формувати конституційний світогляд населення, усувати значні розбіжності між теорією та практикою етнонаціональних взаємин, реалізовувати ідеї громадянського суспільства в контексті справжньої демократії, а не її імітації.

Однією з головних умов протидії нетерпимості, ксенофобії, екстремізму, радикалізму, становлення та розвитку толерантного суспільства в Україні є приділення уваги проблемі забезпечення толерантності з боку держави, нормативно-правова регуляція явища толерантності з боку вищих державних органів. Ключові підвалини гарантування цих прав закладені Конституцією України. Так, ст. 21 Конституції України встановлює принцип свободи і рівності всіх людей у своїй гідності та правах і проголошує, що права і свободи людей є невідчужуваними і непорушними. З перспективи реалізації принципів рівноправ'я та

толерантності Конституція України визначає систему встановлених правових і соціальних гарантій жінки та чоловіка. При цьому йдеться не лише про рівність прав і свобод, а й про рівність можливостей у їх практичному вимірі. Конституційні гарантії прав жінки та чоловіка забезпечуються:

- а) наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї;
- б) спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг;
- в) створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством;
- г) правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства.

Рівність громадян будь-якої національності в контексті конституційних гарантій в Україні означає:

- народ України складають її громадяни всіх національностей;
- незалежно від національного походження всі громадяни України мають рівні політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні та особисті права і свободи;
- держава підтримує розвиток самосвідомості і самовиявлення кожної національної меншини;
- будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод за національною ознакою забороняється і карається законом;
- Україна визнає пріоритет норм міжнародного права перед національним правом за умови, якщо згоду на їх застосування дала Верховна Рада України тощо.

Аналогічно рівноправності варто розглядати й положення Конституції, згідно з якими права і свободи людини є невідчужуваними й непорушними. До таких прав і свобод належить право людини на повагу її гідності, на невтручання в приватне життя, на свободу думки тощо. Порушення прав і свобод людини та громадянина завжди оцінюється суспільством негативно, оскільки порушує принципи законності, справедливості та толерантності.

Конституція України у ст. 23 формулює принцип, відповідно до якого вільний розвиток кожною людиною своєї особистості не може бути необмеженим. Він можливий, якщо людина не порушує права й свободи інших людей та виконує відповідні обов'язки перед суспільством, що встановлені Конституцією та чинним законодавством. Ці принципи Конституції України цілком відповідають системному викладенню прав і свобод людини та громадянина. Розглянуті принципи конкретизуються зафіксованим у ст. 24 Конституції України принципом рівності громадян у своїх правах і обов'язках та загальної рівності перед законом. Ці гарантії полягають у забороні існування будь-яких привілеїв і обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та всіма іншими ознаками як фізичного, так і соціального характеру [9, с. 295]. Усі ці гарантії, як умови функціонування толерантного суспільства, повністю відповідають ст. 7 Загальної декларації прав людини, у якій зазначено: «Усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації» [8].

У той же час на практиці проблема толерантності була й залишається доволі гострою в Україні стосовно співіснування різних національних, релігійних груп, прихильників різних політичних сил, представників різних регіонів. На превеликий жаль, в Україні тривалий час діяли лише локальні нормативні акти на рівні окремих держадміністрацій чи відомств, які регулювали ці питання [3, с. 295].

Певною відповіддю на питання, які виникло перед українським суспільством у царині формування засад толерантності, стало прийняття 6 вересня 2012 року Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», що розвивав і конкретизував конституційні положення щодо антидискримінаційних стандартів. Закон забороняє пряму й непрямую дискримінацію, а також утиск, який визначається як форма поведінки, що принижує людську гідність або створює напружену, ворожу, образливу або зневажливу атмосферу, як одну із форм дискримінації [10]. З метою запобігання проявам дискримінації та інтолерантності в діяльності вищих органів влади законом було запроваджено проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів. У той же час проведення такого роду експертизи проводиться без залучення відповідних фахівців. Формальне ставлення до цієї вимоги призводить до появи у законодавстві України положень, які порушують базові права людини, антидискримінаційні стандарти, суперечать принципам толерантності.

Особливо гостро питання додержання норм антидискримінаційного законодавства і ключових засад толерантності постало у зв'язку з воєнним конфліктом на Сході України та появою таких категорій, як «внутрішньо переміщені особи» (далі — ВПО), необхідністю виконання державою своїх зобов'язань перед населенням, яке опинилося в зоні воєнного конфлікту. Так, на думку авторів Базового аналізу «Вдосконалення законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб», підготовленого в рамках проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень», внутрішньо переміщені особи можуть зазнавати різних форм дискримінації. Це, зокрема, і пряма дискримінація, коли законодавством чи практикою передбачено особливі правила для ВПО, які ставлять їх в істотно гірше становище, аніж перебуває решта громадян; це і непрямая дискримінація, коли зовні нейтральне правило або норма мають негативний вплив на ВПО; це і стигматизація, коли ВПО як соціальній групі приписуються певні негативні якості [1, с. 34].

У низці випадків дискримінаційні норми містили норми законів, які нібито були прийняті саме в інтересах внутрішньо переміщених осіб. Так, стаття 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» декларує, що ВПО користуються тими ж правами і свободами, як й інші громадяни України, котрі постійно проживають в Україні. Забороняється їхня дискримінація при здійсненні ними будь-яких прав і свобод на підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами [11]. Попри такі положення, сам закон уже містить пункти, що можуть вважатися дискримінаційними стосовно ВПО та мати наслідком їхню стигматизацію. Наприклад, певні права гарантовані лише зареєстрованим ВПО (ст. 7) і водночас ВПО мають певні обов'язки, що не є типовими для інших громадян: наприклад, обов'язок не бути відсутнім протягом більше 60 днів у зареєстрованому місці проживання [1, с. 35].

Дискримінаційні прояви характерні й у сфері реалізації ВПО виборчих прав. Хоча Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» підтверджує право ВПО брати участь у голосуванні, на практиці ВПО тривалий час були позбавлені можливості брати участь у місцевих виборах та виборах народних депутатів України в одномандатних мажоритарних округах.

Надзвичайно гостро питання дискримінації, недодержання принципів толерантності, формування «образу ворога» та поширення «мови ворожнечі» стосовно внутрішньо переміщених осіб та населення, що залишилося на непідконтрольній території, постало у зв'язку з виконанням державою своїх соціальних зобов'язань та гарантуванням економічних прав. Показовим є питання, пов'язане із забезпеченням державою виплат пенсіонерам у зоні воєнного конфлікту. З літа 2014 року виплати пенсіонерам, які залишилися на непідконтрольній території, були припинені. Це зумовлювалося колапсом владних структур у регіоні, бойовими діями і значною мірою пов'язаними з ними питаннями безпеки соціпрацівників, банківських службовців, інкасаторів. Згідно з чинною українською нормативно-правовою базою виплата пенсій могла бути відновлена лише тим, хто виїхав із

непідконтрольної території, перерестрував на новому місці проживання і фактично перебував там [12; 13]. Усе це супроводжувалося суперечливими діями представників українського політикуму щодо регулювання питань поновлення пенсійних виплат [14; 15]. Свідченням не лише нерозуміння ситуації, але й відсутності уявлення про базові стандарти у сфері забезпечення прав людини та принципи толерантності стала низка заяв міністра соціальної політики України в 2016–2019 роках А. Рєви щодо населення непідконтрольних територій і, зокрема, такої категорії, як пенсіонери [16; 17]. З правової точки зору ці дії можна розцінювати як яскраві прояви інтолерантності у формі поширення «мови ворожнечі». Дискримінаційна політика щодо цієї категорії населення привертає увагу й на міжнародному рівні [18].

Поточна суспільно-політична ситуація ставить на порядок денний необхідність спрямування державної політики та юридичної практики стосовно численної групи внутрішніх переселенців відповідно до універсальних та європейських стандартів прав людини, принципів толерантності та гуманітарного права, відображених, зокрема, в Керівних принципах ООН щодо внутрішнього переміщення, які були представлені Комісії ООН з прав людини у 1998 році. Згідно з Керівними принципами відповідальність держав, у яких відбулося внутрішнє переміщення, має ґрунтуватися на ключових засадах: державний суверенітет передбачає не тільки право держави на здійснення державної влади, а й також головний обов'язок та відповідальність щодо забезпечення, захисту та підтримки свого населення без будь-якої дискримінації, відповідно до міжнародного права прав людини та гуманітарного права; ті, хто переміщуються в межах своєї країни, мають право на повний захист їхніх прав, який гарантується населенню в цілому, переміщення призводить до особливої вразливості з боку постраждалих від цього осіб [19, с.11].

Очевидним є те, що з урахуванням і вчорашніх, і сьогоднішніх викликів, назрілою є проблема формування і закріплення в українському законодавстві норм, які б забезпечували можливість практичної реалізації концепту толерантності, а отже й подальшої розбудови в Україні демократичного та правового суспільства.

З точки зору українських правників, можливими напрямками реалізації цього концептуального підходу могли б бути такі:

- формування толерантної свідомості в громадянському суспільстві шляхом розробки основ державної політики протидії екстремізму, розробки відповідного комплексного законодавства, спрямованого як на попередження та профілактику, так і на заборону та покарання (кримінальне переслідування) екстремістської (націоналістичної, расистської, фашистської та ін.) діяльності, яка пропагує нетерпимість, насильство, обмеження або скасування всього спектру прав і свобод людини та виключність, вищість однієї нації над іншими; підготовки нормативних і законодавчих актів, які сприяють впровадженню толерантної поведінки в соціальну практику; розробки нових методик виховання та освіти, діагностики, експертизи і моніторингу проявів екстремізму в суспільстві;

- розвиток форм і механізмів допомоги жертвам націоналізму, екстремізму, агресії, біженцям та вимушеним переселенцям;

- створення центрального виконавчого органу з міграції та розробка спеціалізованого міграційного законодавства;

- створення та впровадження освітніх програм з толерантності, віротерпимості та міжкультурного діалогу в освітніх закладах загальної, вищої та додаткової освіти, в системах підготовки та перепідготовки викладачів;

- залучення до участі у створенні та реалізації Концепції суспільних рухів та організацій, які поділяють принципи громадянського суспільства, толерантності й миролюбства;

- міжнародне співробітництво учасників реалізації Концепції, включаючи повномасштабну участь України в міжнародних програмах та ініціативах відповідного напрямку [9, с. 300].

Висновки. Толерантність є одним із найважливіших елементів у структурі ціннісно-світоглядних орієнтирів сучасної людини. Особливої ваги культура толерантності набуває в умовах необхідності прийняття консенсусних та оптимальних рішень у різних сферах людської діяльності, у тому числі й у сфері правозастосування. Підвалини для правової регламентації проявів і параметрів толерантності і, відповідно, формування правової свідомості на гуманістичній основі були закладені прийнятою в 1995 році Декларацією принципів толерантності. Необхідні й достатньо вичерпні правові підвалини для суспільних взаємовідносин на засадах терпимості в Україні створюють положення Конституції України. Водночас серйозними проблемами на шляху реалізації принципів толерантності наразі виступає радикалізм у політичній сфері, поширення «мови ворожнечі» в медійному дискурсі, дискримінаційні прояви у сфері законодавчого регулювання статусу та прав внутрішньо переміщених осіб. Актуальним у сучасних умовах може бути прийняття закону, який на вищому рівні визначатиме цінності толерантності, сприятиме формуванню гуманістичної свідомості, розвиткові форм і механізмів допомоги жертвам екстремізму та агресії, створенню та запровадженню освітніх програм із толерантності.

Список використаних джерел

1. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз. Харків: Видавництво «Право», 2019. 203 с.
2. Декларация принципів терпимости: Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 24.05.2020).
3. Чернушенко Д. А. Толерантність як світоглядна основа правосвідомості в умовах інформаційного суспільства. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 94–103.
4. Европейський Союз: економіка, політика, право: енциклопедичний словник / редкол.: В. В. Копійка (голова), О. І. Шнирков (заст. голови), В. І. Муравйов та ін. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. 368 с.
5. Европейська інтеграція : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С. В. Федонюка, В. Й. Лажніка. Луцьк, 2011. 760 с.
6. Карцов А. С. Права человека и толерантность. *Полис*. 2010. № 6. С. 116-130.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.06.2020).
8. Всеобщая декларация прав человека (рос/укр) (*). Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.06.2020).
9. Галицький І. Нормативні засади концепції формування толерантності в українському суспільстві. *Право України*. 2011. № 9. С. 294–302.
10. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 25.06.2020).
11. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 20.06.2020).
12. Постанова Кабінету міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 335 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 365». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335-2018-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2019).
13. Постанова Кабінету міністрів України від 8 червня 2016 р. № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npsas/249110200> (дата звернення: 10.10.2019).
14. Schuller K. Warten und sterben. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2016. 17 Nov.
15. Tytarenko D. Der zweite Krieg der alten Leute. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2015. 7 Febr.

16. Залишаться мерзотами назавжди: Рева знову «обсипав» образами жителів ОРДЛО. URL: <https://ukranews.com/ua/news/661337-reva-nazvav-merzotamy-i-pokydkamy-zhyteliv-ordlo> (дата звернення: 22.10.2019).
17. Міністр соціалістики Рева назвав жителів окупованого Донбасу «мразями». В Сети возмущены и требуют его отставки. URL: <https://tsn.ua/ru/politika/ministr-socpolitiki-reva-nazval-zhiteley-okkupirovannogo-donbassa-mrazyami-v-seti-vozmuscheny-i-trebuyut-ego-otstavki-1337976.html> (дата звернення: 13.10.2019).
18. Protection of Rights of Older Ukrainians in Donetsk and Luhansk, July 1, 2019. URL: <https://www.hrw.org/supporting-resources/331913/human-rights-watch-letter-president-volodymyr-zelenskiy> (дата звернення: 25.09.2019).
19. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи. Харків: Видавництво «Право», 2019. 265 с.

References

1. Vdoskonalennia natsional'noho zakonodavstva Ukrayiny stosovno zakhystu prav lyudyny vnutrishn'o peremishchenykh osib. Perekhlyanutyi bazovyi analiz. (2019). [Improving of the national legislation of Ukraine in the field of protection of the human rights of internally displaced persons. Basic analysis]. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo». 203 s. [in Ukrainian].
2. Deklaratsiia printsypov terpimosti. (1995). [*Declaration of the Principles of Tolerance*]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (data zvernennia: 24.05.2020) [in Russian].
3. Chernushenko, D. A. (2013). Tolerantnist' yak svitohliadna osnova pravosvidomosti v umovakh informatsiinoho suspil'stva. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava* [Tolerance as a worldview basis of legal consciousness in the information society. Philosophical and methodological problems of law]. № 1–2. S. 94–103 [in Ukrainian].
4. Yevropeys'kyi Soiuz: ekonomika, polityka, pravo : entsyklopedychnyi slovnyk [European Union: economics, politics, law: encyclopedic dictionary]. Kyiv: VPTS «Kyiv's'kyi universytet». 368 s. [in Ukrainian].
5. Yevropeys'ka intehratsiia : navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. [European integration: textbook for students]. Luts'k. 2011. 760 s. [in Ukrainian].
6. Kartsov, A. S. (2010). Prava cheloveka i tolerantnost'. *Polis* [Human rights and tolerance. Polis]. № 6. S. 116–130 [in Russian].
7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 24.05.2020) [in Ukrainian].
8. Vseobshchaia deklaratsiia prav cheloveka (ros/ukr). (1948). [The Universal Declaration of Human Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (data zvernennia: 23.06.2020) [in Russian].
9. Halyts'kyi, I. (2011). Normatyvni zasady kontseptsii formuvannia tolerantnosti v ukrains'komu suspil'stvi. *Pravo Ukrainy* [Normative principles of the concept of tolerance in Ukrainian society. Law of Ukraine]. № 9. S. 294–302 [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini» [Law of Ukraine «About Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (data zvernennia: 25.06.2020) [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib» [Law of Ukraine «About Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (data zvernennia: 20.06.2020) [in Ukrainian].
12. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 chervnia 2016 r. № 365» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 8, 2016 № 365»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335-2018-%D0%BF> (data zvernennia: 10.10.2019) [in Ukrainian].
13. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia zdiisnennia sotsial'nykh vyplat vnutrishn'o peremishchenym osobam» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of

social benefits for internally displaced persons»]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249110200/> (data zvernennia: 10.10.2019) [in Ukrainian].

14. Schuller, K. (2016). Warten und sterben. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 17 Nov.

15. Tytarenko, D. (2015). Der zweite Krieg der alten Leute. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 7 Febr.

16. Zalyshat'sia merzotamy nazavzhdy: Reva znovu «obsypav» obrazamy zhyteliv ORDLO [Will remain scoundrel forever: Reva insulted the residents of ORDLO]. URL: <https://ukranews.com/ua/news/661337-reva-nazvav-merzotamy-i-pokydkamy-zhyteliv-ordlo> (data zvernennia: 22.10.2019) [in Ukrainian].

17. Ministr sotspolitiki Reva nazval zhyteley okkupirovannoho Donbassa «mraziami». V Sety vozmushcheny y trebuiut eho otstavki [The Minister of Social Policy Reva called the inhabitants of the occupied Donbass «scum». The Internet is outraged demanding his resignation]. URL: <https://tsn.ua/ru/politika/ministr-socpolitiki-reva-nazval-zhyteley-okkupirovannogo-donbassa-mraziami-v-seti-vozmushcheny-i-trebuyut-ego-otstavki-1337976.html> (data zvernennia: 13.10.2019) [in Russian].

18. Protection of Rights of Older Ukrainians in Donetsk and Luhansk, July 1, 2019. (2019). URL: <https://www.hrw.org/supporting-resources/331913/human-rights-watch-letter-president-volodymyr-zelenskiy> (data zvernennia: 25.09.2019)

19. Natsional'na sudova praktyka z pytan' vnutrishn'oho peremishchennia: zastosuvannia standartiv Rady Yevropy. (2019). [National case law, relating to internal displacement: application of Council of Europe's standards]. Kharkiv. 265 s. [in Ukrainian].

Suiusanov Lut,

PhD in History, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7616-4285>

Tytarenko Oksana,

PhD in History, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8342-0550>

POLITICAL AND LEGAL REGULATION OF THE PHENOMENON OF TOLERANCE: EUROPEAN AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The article deals with the features of the formation and political and legal regulation of the phenomenon of tolerance. The main international legal acts that reflect the principles of tolerance are analyzed here. Particular attention is paid to the circumstances of the enactment and content of the Declaration of the Principles of Tolerance, which is understood as respect, acceptance and correct understanding of the great variety of cultures of the world, forms of self-expression and ways of manifesting human personality. It is noted that the Council of Europe is a key structure; its competence includes the protection of human rights and the implementation of the principles of tolerance for another. The main document that defines the legal framework for tolerance is the European Convention on Human Rights. The attention is focused on the fact that the success of the declared tolerance policy depends not so much on norm-setting as on law enforcement practices. At the European level, the highest court ensuring the implementation of the principles of tolerance is the European Court of Human Rights. It is noted that the necessary conditions for the establishment of a culture of tolerance in Ukraine are contained in the Constitution. Currently, serious challenges to the implementation of the principles of tolerance are: the presence of a number of discriminatory and intolerant norms in laws governing the legal status of internally displaced persons, the spread of hostile language in the media, the formation of an ethnocentric historical discourse. Based on this, it seems relevant to adopt a law that would determine the values of tolerance at the highest level; that would contribute to the formation of tolerant consciousness, the development of forms and mechanisms of assistance to victims of extremism and aggression, and the development and implementation of educational programs on tolerance.

Key words: tolerance; political and legal regulation; discrimination; Declaration of the Principles of Tolerance; human rights and freedoms.

Надійшла до редколегії: 21.07.2020

Зразок для цитування:

Суюсанов Л. І., Титаренко О. О. Політико-правова регламентація феномену толерантності: європейський та український досвід. *Правовий часопис Донбасу*. 3 (72). 2020. С. 55—64. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-55-64>